

Переклади з польської поезії у спадщині Івана Гнатюка

У статті йдеться про перекладацький доробок І. Гнатюка. Завдання дослідження – зіставити Гнатюкові переклади віршів Ц. Норвіда, Л. Стаффа та В. Броневського з оригінальними текстами та іншими наявними перекладами (українськими і російськими), щоб виявити рівень перекладацької вправності, адекватності розуміння перекладачем оригіналу та його контексту. Звернення І. Гнатюка до перекладів світової лірики, вибір ним авторів для перекладання, вимогливе ставлення до результатів перекладацької праці свідчать про високий рівень фаховості митця: в усьому, що стосувалося творчості й літератури, Гнатюк був надзвичайно сумлінним, порядним і талановитим. І незмінно скромним – у поєднанні з короткою культурною пам'яттю співвітчизників це й призвело до тотального замовчування його заслуг перед українською культурою. Переклади з польської та білоруської засвідчують особливий пієтет перед слов'янською літературною спільнотою. Показово, що жодного російського поета І. Гнатюк так і не переклав, хоча очевидно мав таку нагоду й можливість. Нечисленні переклади з польської виконані віртуозно, із тонким відчуттям стилю, звучання та знанням традицій національного польського письменства.

Ключові слова: поетична спадщина І. Гнатюка, переклад, поетична традиція, переклади польської поезії, Ц. Норвід, Л. Стафф, В. Броневський.

Постановка наукової проблеми та її значення. Поетичну спадщину Івана Гнатюка доцільно розглядати в контексті творчості старших українських шістдесятників (Григорій Кочур, Микола Сарма-Соколовський, Дмитро Паламарчук, Микола Самійленко, Василь Боровий, Володимир Косовський, Микола Василенко, Ірина Сенік, Зеновій Красівський та ін.), котрі пройшли крізь тюрми й табори і починали писати, як правило, в ГУЛазі, а публікуватися – в умовах постійного стеження, переслідувань і заборон – лише завдяки недовгій «відлизі». Ці поети донині мало відомі широкому українському читачеві. Для декого з них (Г. Кочур, Д. Паламарчук) головною цариною творчої самореалізації стали переклади; завдяки їхній праці маємо скарбницю перлин світової лірики українською мовою.

Серед видатних перекладачів – побратимів-табірників свого «трагічного покоління» (так поет назвав їх в однойменному сонеті, датованому 1949 р.; цей вірш вважається першим у його творчій біографії і відкриває підсумкову збірку вибраного [3, с. 9]) – Іван Гнатюк посідає досить скромне місце. Він перекладав із білоруської (лірику Лариси Геніюш, Ніла Гілевича, Анатолія Вертинського, Генадзя Буравкіна, Сергія Панізника), польської (вірші Ципріана Норвіда, Леопольда Стаффа, Владислава Броневського, прозу Бруно Шульца), серболужицької (Гандрія Зейлера) та – за підрядниками – сонети Ж. М. де Ередіа з французької [див.: 10, с. 7]. Наразі не маємо повного уявлення, що з тих перекладів коли зроблене і чи було опубліковане своєчасно. У підсумковій книзі власноруч відредагованої автором поезії «Хресна дорога» (Харків, 2004) подані далеко не всі переклади; за обсягом вони становлять лише приблизно 2 відсотки цілого зібрання [3, с. 777-796]. Про те, що залишилося поза цим виданням, можна судити за окремими публікаціями. Наприклад, у збірочці українських перекладів Ц. Норвіда вміщено вісім поезій, перекладених І. Гнатюком; у «Хресну дорогу» увійшло лише дві.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Переклади згадані в біографічних довідках про І. Гнатюка, проте, очевидно, не відомі й не беруться до уваги ні знавцями українського перекладацтва та перекладознавства [див.: 5; 8; 11], ні полоністами, котрі досліджують творчість названих поетів [див.: 9] (білоруських у нас, на жаль, не досліджують).

Зрештою, творчість І. Гнатюка, замовчувана в радянські часи, не представлена ні в найновіших підручниках з історії української літератури, ні в антологіях перекладів, ні в чотиритомній хрестоматії «Українське слово» (К., 1994-1995; допов. і перероб. 2-е вид. – 2001), хоча там знайшлося місце багатьом поетам значно скромнішого масштабу. Не згадані ні він, ні інші старші шістдесятники і в інтернетному сайті «Сучасна українська література». Однак показово, що тонкий знавець літератури і майстер перекладу І. Качуровський звернув на цих поетів увагу в 1990-х роках, у тому числі й на

І. Гнатюка, ранні табірні вірші якого на той час саме з'явилися: «Неголосною, але справжньою поезією дев'яностих років була творчість тих авторів, котрі формувалися як поети або ще до появи шістдесятників, або незалежно від них: Дмитро Паламарчук, Іван Савич, Абрам Кацнельсон, Петро Ротач, Іван Гнатюк...» [4, с. 719].

Метою нашого дослідження є зіставлення Гнатюкових перекладів зі спадщини Ц. Норвіда, Л. Стаффа та В. Броневського з оригінальними текстами та іншими наявними перекладами (українськими й російськими), щоб виявити рівень перекладацької вправності, адекватності розуміння перекладачем оригіналу та його контексту.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. І. Гнатюк писав про власне перекладацтво мимохідь: у книзі спогадів називав серед кращих своїх друзів Григорія Кочура, Дмитра Паламарчука та Миколу Лукаша, про яких згадував із теплотою і незмінною пошаною [див.: 2, с. 108-117]. Він періодично жив і працював у письменницькому Будинку творчості в Ірпені, тому спілкування з колом «кочуровців» було очікуваним, адже навколо визнаного метра перекладу гуртувалися митці, близькі Гнатюкові за духом. Очевидно, спілкування з ними й спонукало його до роботи над перекладами. Чи був зумовлений вибір перекладених текстів порадами друзів, наразі сказати важко, оскільки жодні коментарі невідомі; невідоме навіть датування зроблених Гнатюком перекладів. Деякі факти їхньої публікації суперечливі і вимагають уточнень. Очевидно, справа за майбутніми біографами письменника.

Найбільше опублікованих Гнатюкових перекладів маємо у виданій 1971 р. з ініціативи М. Бажана та завдяки колективним зусиллям перекладачів збірочці віршів Ц. Норвіда – усього 70 поезій [12]. Перекладачі – сам М. Бажан (19 текстів), Г. Кочур (9), Д. Павличко (11), В. Лучук (7), Л. Череватенко (5), І. Драч та П. Тимочко (по 3 тексти), В. Коротич та Р. Лубківський (по 2), В. Струтинський (1). І. Гнатюкові, як уже згадано, належать вісім перекладених віршів; із них два перевидано у збірці вибраного («Хресна дорога», 2004) без жодних коментарів. А коментарі були би не зайві, оскільки в антології перекладів із польської Д. Павличка «50 польських поетів» (К., 2001) подано три перекладені вірші Ц. Норвіда, які майже дослівно збігаються з перекладами І. Гнатюка у виданні 1971 р.: «До громадянина Джона Брауна», «Блакитну стрічку подаруй мені...», «Чиновники». Усього Д. Павличко подав як власні 22 переклади з Норвідових поезій. Чия помилка закралася в поважне видання, наразі важко сказати. Але звинувачувати в плагіаті І. Гнатюка, який раніше опублікував свої переклади у колективній праці, редагованій авторитетним майстром М. Бажаном, немає жодних підстав.

Перекладам І. Гнатюка притаманна надзвичайна точність, ретельність у виборі можливих варіантів, у відтворенні формальних ознак оригіналу – і надзвичайна позірنا легкість, природність, невимушеність звучання. Аж до збереження інтонаційних нюансів і відповідних розділових знаків. Як відомо, Ц. Норвід – «дерзновенний поет» польського пресимволізму, для котрого не існувало формальних обмежень, а «першим і вирішальним поштовхом» для створення вірша була «мисль» (М. Бажан) [6, с. 14]. Норвід сміливо порушував канонічні у польській традиції норми віршування. І. Гнатюк, перекладаючи, зберіг їх при максимальному наближенні до оригінального формулювання думки. Наприклад, у вірші «Tumczasem» збережено навіть позначення строф арабськими цифрами (Д. Павличко у своєму варіанті їх прибрав). Для порівняння подаємо текст останньої строфи і варіанти перекладу:

4
 Życie – czy zgonu chwilka?
 Młodość – czy dniem siwizny?
 A Ojczyzna – czy tylko
 Jest t r a g e d i ą – o j c z y z n y ?
 [12, с. 308; розрядка – за оригіналом].

4
 Чи життя – смерті хвилька?
 Юність – рання сивизна?
 Чи насправді Вітчизна / А Вітчизна – чи тільки
 Є трагедія тільки? / Вічна драма Вітчизни?

Так виглядають два варіанти перекладу І. Гнатюка – паралельно подані раніший і пізніший у двох останніх рядках [6, с. 119; 3, с. 777]. Обидва – точні, але другий варіант зберігає нюанси оригіналу (порядок слів, точну риму) у більшому наближенні, зате ключове слово «трагедія» довелося змінити на «вічна драма». Однак це не змінило змісту. А ось варіант Д. Павличка, де в останньому реченні гіркий сумнів польського поета у виправданості людських страждань і жертв став заплутаним смисловим ребусом (через введення заперечної частки):

Життя – скону хвилина?
Молодість – день сивизни?
А вітчизна – не єдина
Є трагедією вітчизни? [7, с. 142].

Порівняємо ще один вірш у перекладі І. Гнатюка – знаменитий «Deszcz jesienny» Л. Стаффа – з варіантами перекладеного російськими майстрами Анатолієм Гелескулом та Асаром Еппелем. Для прикладу візьмемо рефрен (він повторюється 4 рази) й останню (із трьох) 10-рядкову строфу:

To w szyby deszcz dzwoni, deszcz dzwoni jesienny
I pluszcze jednaki, miarowy, niezmienny,
Dżdzu krople padają i tłuką w me okno...
Jęk szklany... płacz szklany... a szyby w mgle mokną
I światła szarego blask sączy się senny...
O szyby deszcz dzwoni, deszcz dzwoni jesienny...
Przez ogród mój szatan szedł smutny śmiertelnie
I zmienił go w straszłą, okropną pustelnię...
Z ponurym, na piersi zwieszonym szedł czołem
I kwiaty kwitnące przysypał popiołem,
Trawniki zarzucił bryłami kamienia
I posiał szal trwogi i śmierć przerażenia...
Aż, strwożon swym dziełem, brzemieniem ołowiu
Położył się na tym kamiennym pustkowiu,
By w piersi łkające przytłumić rozpaczę,
I smutków potwornych płomienne łzy płacze... [13].

У перекладі українського майстра збережені практично всі лексичні реалії та образні вислови, як і всі ритмічні засоби; адекватно передана складна фонічна палітра польського вірша:

То в шиби видзвонює дощ монотонний,
Хлюпоче – ритмічний, осінній, бездонний,
І стукають краплі у вікна всю днину,
І стогнуть, і плачуть шибки без упину,
І ледь пробивається просвіток сонний...
Об шиби видзвонює дощ монотонний...
Сумний сатана, що ішов попідтинню,
Мій сад обернув у жахливу пустиню...
З похмурим чолом між деревами нипав,
І попелом квіти без жалю посипав,
Камінням закидав газони й дорогу,
І всюди посіяв смертельну тривогу...
Аж врешті, наляканий власним творінням,
Він ліг, мов налитий свинцем, між камінням,
Аби приглушити розпуку гарячу
І смуток, що слізною, спотворено плаче [3, с. 779].

У майстерному перекладі А. Гелескула деякі реалії приблизно відповідають оригіналові (зокрема виділені курсивом), деякі зникли («z ponurym, na piersi zwieszonym szedł czołem», «w piersi łkające przytłumić rozpaczę», «śmierć przerażenia»):

То льет дождь осенний, звенит монотонно...
 Стеклянные всхлипы... стеклянные стоны...
 И тянется плач – и унять его нечем,
 А стекла слезятся... и плач бесконечен...
 И сумрак сочится свинцово и сонно...
 Звенит дождь осенний, звенит монотонно...
 Шел демон угрюмый к *нездешиным пределам*
 И сделал мой сад пустырем *погорелым*
Обуглив деревья, побрел по тропинке
 И пеплом засыпал *живые барвинки*
 И, бросив на гряды по каменной груди,
 Смертельной тревогой засеял *безлюдье...*
 И, сам растревоженный, *в гуцу бурьяна*
Ничком повалился, звеня оловянно,
 И замер на камне, чтоб *выплакать, мучась,*
 Запекшихся слез *покаянную жгучесть...* [13].

Ще більше неточностей і відступів від оригіналу в А. Еппеля – майже в кожному рядку, починаючи із заголовного образу, де замість «дощу осіннього», що в польському тексті має виразні перегуки з верленівським смутком, із настроєвим колоритом французького імпресіонізму, введено не надто узгоджений зі сусідніми образами цілого перекладеного тексту «проливень-ливень» («осінній» залишився тільки в заголовку):

А это всё ливень, всё проливень-ливень
 Колотится в окна, тоскливо и надрывен,
 И катятся капли, и стучают в стекла...
 И стекла *продрогли...* и рама измокла,
 И тусклого дня полумрак *неизбывен...*
 И *плещет, и хлещет он, проливень-ливень...*
 Мой сад стал пустыней и *стылой* и смутной,
 Мой сад погубил сатана *бесприютный...*
 Понуро прошелся он, *будто сквозь пекло,*
 Цветы расцветавшие *вытравил* пеплом,
 Потом завалил валунами *тропинки,*
 И, *всё истребив до последней травинки,*
 Встревожен *своею же злобой упорной,*
 Свинцово улегся на пустоши *черной,*
 Умерить пытаясь печаль *состраданья,*
 Унять *подступившие к горлу рыдания...* [13].

Як бачимо, вірш польського неокласика в цьому варіанті перекладу набуває не властивих оригіналові ознак експресіоністської поетики, дещо неузгодженої із загальним настроєм похмурої, але рівної, тоскної журби.

Рівень перекладацької майстерності – досить делікатне питання. Зрештою, у будь-якому перекладі втрати неминучі. Але важливо, наскільки близько переклад наближає (чи віддаляє) читачів до оригіналу. Щоб оцінити перекладний текст, мусимо порівнювати його з кількома іншими, зробленими з того самого оригіналу. Однак не завжди є такі варіанти. Для порівняння із перекладацьким доробком І. Гнатюка у нашому розпорядженні їх усього кілька. Зате вони наочно показують: перекладацька манера цього поета відзначається майже дослівними аналогами оригінальних виразів, зворотів, тропів. Він перекладав епітет до епітета, порівняння до порівняння; ніде не змінив ні ритму, ні рими. Гнатюк-перекладач не вводив чужих оригіналові реалій, уникав змін у синтаксисі або компенсував їх; так само робив із фонетичними особливостями та ритмічними нюансами. І це не означає рабського копіювання. Для прикладу – кілька строф із перекладених віршів Владислава

Броневського. У ранньому «Концерті» (1924 р., дебютна збірка «Wiatraki»/«Вітряки») третя–п'ята строфи звучать так:

I nagle – ulic flety czarne
 zapiały w niebo głośnym hymnem,
 zapiszczał cienko komin-klarнет
 i zawtórował fagot rynny,
 miedziane trąby wież i dachów
 skoczyły w usta chmur bezzębnych,
 a w domów walce, kryte blachą,
 walały pięści gwiazd jak w bębny.
 A kiedy nadszedł świtu finał,
 to widać było: coraz szybciej
 tramwaju smyczek w takt zacinał
 po strunach szyn, wygiętych w skrzypce [1].

І. Гнатюк у своєму перекладі не лише передав усі реалії та образи українськими відповідниками, але й увів неологізми – сміливі новотвори, що цілком відповідають не букві, зате духові оригіналу польського поета-новатора – революціонера й бунтівника:

I раптом – вулиць чорні флейти
 шугнули в небо звучним гімном
 і запищав димар кларнетом,
 завторили фаготи-ринви,
 бронзовотрубно вежі й вілли
 злились з губами хмар беззубих,
 а кулаки зірок з'ярило
 в дахи гатили, як у бубни.
 Коли ж настав фінал світанку,
 то стало видно, як навстрибці
 смичок трамваю шпарив такти
 на струнах колій – диво-скрипці [3, с. 783].

Усі троє польських авторів у перекладах українського майстра зберігають свої оригінальні стилі, а це вже свідчить про вищу ступінь перекладацької майстерності. Показово, що жодного російського поета він так і не переклав, хоча очевидно мав таку нагоду й можливість – його сформоване роками поневірянь у радянських тюрмах і таборах ставлення до російської культури завжди було настороженим або й скептичним. Очевидно, звідси й нехить братися за справу перекладу того, що уособлює російську культуру. Натомість нечисленні «польські» та «білоруські» переклади виконані віртуозно, із тонким відчуттям стилю, звучання та знанням традицій національного письменства.

Висновки. Звернення І. Гнатюка до перекладів світової лірики, вибір ним авторів для перекладання (із мов, які добре розумів і всі тонкощі відчував, або вибір сонетної форми, якою володів віртуозно), вимогливе ставлення до результатів перекладацької праці свідчать про високий рівень фаховості митця. В усьому, що стосувалося творчості й літератури, Гнатюк був надзвичайно сумлінним, порядним, аж до побожного схиляння перед Словом. І незмінно скромним – у поєднанні з короткою культурною пам'яттю співвітчизників це й призвело до тотального замовчування його заслуг перед українською культурою. Переклади з польської та білоруської засвідчують особливий пієтет І. Гнатюка щодо слов'янської літературної спільноти.

Джерела та література

1. Броневский В. Два голоса, или поминовение [Электронный ресурс] / Владислав Броневский. – 2010. – Режим доступа : <http://iknigi.net/avtor-vladislav-bronevskiy/53715-dva-golosa-ili-pominovenie-vladislav-bronevskiy/read/page-43.html>
2. Гнатюк І. Ф. Бездоріжжя / Іван Гнатюк. – Х. : Майдан, 2002. – 240 с., іл.

3. Гнатюк І. Ф. Хресна дорога : поетичні твори / Іван Гнатюк ; передм. Н. Кириленко. – Х. : Майдан, 2004. – 820 с.
4. Качуровський І. Загальний огляд української літератури ХХ сторіччя / Ігор Качуровський // Качуровський І. Променисті силвети : лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 701-724.
5. Москаленко М. Тисячоліття: переклад у Державі Слова / Михайло Москаленко // Тисячоліття. Поетичний переклад України-Русі : антологія / упоряд. і авт. передм. М. Н. Москаленко. – К. : Дніпро, 1995. – С. 5–38.
6. Норвід Ц. Поезії : пер. з пол. / Ципріян Норвід ; титульна ред. та вступ. ст. М. Бажана. – К. : Дніпро, 1971. – 192 с.
7. 50 польських поетів : антологія польської поезії / пер., передм. та довід. про авт. Д. Павличка. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 583 с.
8. Стріха М. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням / Максим Стріха. – К. : Факт – Наш час, 2006. – 344 с. – (Серія : Висока полиця).
9. Циховська Е. Творчість Леопольда Стаффа як простір інтертексту : монографія / Еліна Циховська. – Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2011. – 344 с.
10. Шевченківські лауреати Київщини : довід. вид. / Упр. культури, національностей та релігій Київ. облдержадмін., Київ. обл. б-ка для дітей ; [підгот. : О. М. Литвин, Т. С. Котляренко ; ред. Л. П. Соляник ; наук. ред. та відп. за вип. М. П. Зніщенко]. – К. : [КОБД], 2013. – 39 с. : портр. – (До 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка).
11. Шмігер Т. Історія українського перекладознавства ХХ сторіччя / Тарас Шмігер. – К. : Смолоскип, 2009. – 344 с. – (Серія : Прологомени).
12. Norwid C. Poezja i dobroć : wybór z utworów / Cyprian Norwid ; wybrał, wstępem i przypisami opatrzył Marian Piechal. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1981. – 738 s.
13. Staff L. Deszcz jesienny – analiza i interpretacja [Elektronowy zasób] / Leopold Staff ; opracowała Anna Michalska. – Reżim dostępu : <http://staff.klp.pl/a-6263.html>

Колошук Надежда. Переводы польской поэзии в наследии Ивана Гнатюка. В статье рассматривается переводческое наследие И. Гнатюка. Задача исследования – сопоставить его переводы стихотворений Ц. Норвида, Л. Стаффа и В. Броневского с оригинальными текстами и другими переводами (украинскими и русскими), чтобы определить уровень переводческого умения, адекватности понимания переводчиком оригинала и его контекста. Обращение И. Гнатюка к переводам мировой лирики, выбор им авторов для перевода, требовательное отношение к результатам переводческого труда свидетельствуют о высоком уровне квалификации мастера: во всем, что касалось творчества и литературы, Гнатюк был чрезвычайно совестливым, порядочным и талантливым. И неизменно скромным – в соединении с короткой культурной памятью соотечественников это и привело к тотальному замалчиванию его заслуг перед украинской культурой. Переводы с польского и белорусского свидетельствуют об особом пиетете перед славянской литературной общностью. Показательно, что ни одного русского поэта И. Гнатюк так и не перевёл, хотя очевидно у него были такие возможности и поводы. Немногочисленные переводы с польского выполнены виртуозно, с тонким чувством стиля, звучания и знанием национальной польской поэтической традиции.

Ключевые слова: поэтическое наследие И. Гнатюка, перевод, поэтическая традиция, переводы польской поэзии, Ц. Норвид, Л. Стафф, В. Броневский.

Koloshuk Nadiya. The Translations of the Polish Poetry in Ivan Hnatiuk's Heritage. The article deals with the translator heritage of Ivan Hnatiuk. The task of the research is to compare his translations of the poems by C. Norvid, L. Staff and V. Bronevskyi with the original texts and other translations (Ukrainian and Russian) in order to determine the level of his translator abilities, his adequacy of understanding the original text and its context. I. Hnatiuk's translations of world lyric poetry, his choice of the authors for translations, exacting attitude to the results of his translations testify his high level of the artist's qualification: Hnatiuk was contrite, decent and talented concerning art and literature. He was very modest, and this fact led to suppression his services. The translations from the Polish and Byelorussian languages indicate especial piety before the Slavic literary establishment. It is significant that I. Hnatiuk translated none of the Russian poets though he could. Few translations were made masterly and stylish. It is clear that he was acquainted with the national Polish poetic tradition.

Key words: poetic heritage of I. Hnatiuk, translation, poetic tradition, the translations of the Polish poetry, C. Norvid, L. Staff, V. Bronevskyi.

Стаття надійшла до редколегії
19.05.2014 р.